

Hazánkban az elmúlt évtizedekben megállíthatatlannak tűnő népességfogyásnak lehetünk tanúi. A hanyatló házassági kedv, a válások magas aránya, a csökkenő születésszám nem magyar sajátosság, hiszen romló népesedési mutatókkal rendelkezik Európa legtöbb országa. Ugyanakkor a magyar népességről egyedülállóan elmondható, hogy a kedvezőtlen demográfiai folyamatok ellenére változatlanul családközpontú gondolkodású, a különböző felmérések egyhangúan mutatják a család prioritását, a gyermekvállalás iránti pozitív beállítódást, a tervezett gyermekek magas számát. A magánéleti tervek megvalósulása azonban másképpen alakul, az okok között különböző gazdasági és társadalmi vonatkozás sorolható fel, jelen tanulmányban az oktatás világára figyelünk.

A megváltozott demográfiai magatartás mögött rejlő mechanizmus egyik gyakran említett mozgatórugója a fiatalok tanulmányi idejének kitolódása. Az iskolapadban eltöltött évek, majd a pályakezdés, a tanultak munkaerő-piaci kamatoztatása időben természetesen kitolják a családalapítást. A nők esetében különösen nehéz a szakmai és a családtervezési jövőkép összeegyeztetése, pedig történetileg ennek a problémának nem nyúlik vissza messzire a gyökere: az elmúlt század elején kaptak jogosultságot diploma vagy érettségi megszerzésére, és csak 1945-ben nyílt meg minden fakultás a női hallgatók előtt.

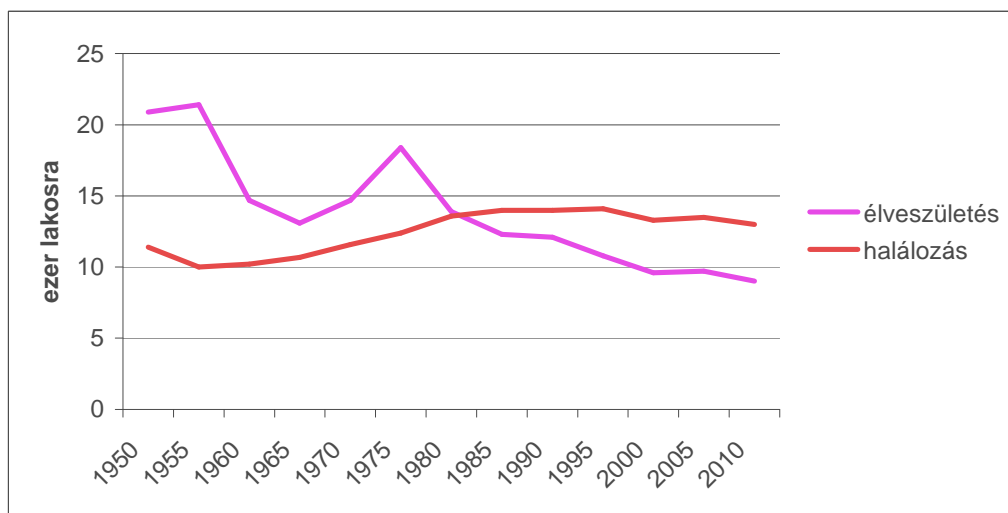
A korábban húszas évek első felére jellemző családalapítás a húszas évek végére, a harmincas évek elejére tolódott. Fontos kérdés, hogy a korábban ideálisnak vélt évtizedben jelenleg tanulmányokat folytató fiatalok hogyan gondolkodnak jövőjükéről. Vajon a családközpontú gondolkodás esetükben is kimutatható? Hogyan alakul a jövőképük a karriertervek és a magánéleti tervek összeegyeztetésében? A tanulmányokat folytató fiatalok közül a felsőfokú intézmények hallgatóira fókuszálunk. Esetükben számolhatunk ugyanis olyan tanulási beruházásokkal, amelyek erőteljesen hatnak a családtervezés elhalasztására: a képzés ideje hosszútávú, a munkaerőpiacon pedig várhatóan minél korábban kamatoztatni kívánják tudásukat, ami a karrierút folyamatosságát feltételezi.¹

Népesedési folyamatok a statisztikák tükrében

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Magyarország természetes népmozgalmi adatait szemlélteti az 1. ábra. Az 1950-es évek, valamint az 1970-es évek közepén kiugró magas értékek az ún. „baby boom” időszakot jelölik, amikor az abortusztörvényről ismert Ratkó-korszak „gyermekei”, majd két évtizeddel később azok gyermekei születtek meg. A demográfusok várakozása az 1990-es évekre irányult, remélve az élveszületési görbék ismételt felfutását. A hetvenes évek elején-közepén született nagyobb számú korcsoport azonban lassan kilép a szülőképes korból anélkül, hogy a korábbiakhoz hasonló nyomot hagyott volna a korfán.

1. ábra Természetes népmozgalmi adatok 1950 és 2013 között

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A kedvezőtlen demográfiai folyamatokhoz nem csak a születések számának csökkenése járul hozzá, hanem többek között a házasságkötések számának visszaesése és a válások számának emelkedése is. (2. ábra) Már az 1990-es évek előtt mérséklődött a házassági hajlandóság, ugyanakkor különböző felmérések tanulsága szerint a házasság megítélése pozitív: a megkérdezettek többsége azt állítja, hogy a házasság intézményére szükség van. (vö. többek között Pongrácz-Spéder 2002, Spéder 2004, Pongrácz-S.Molnár 2000)

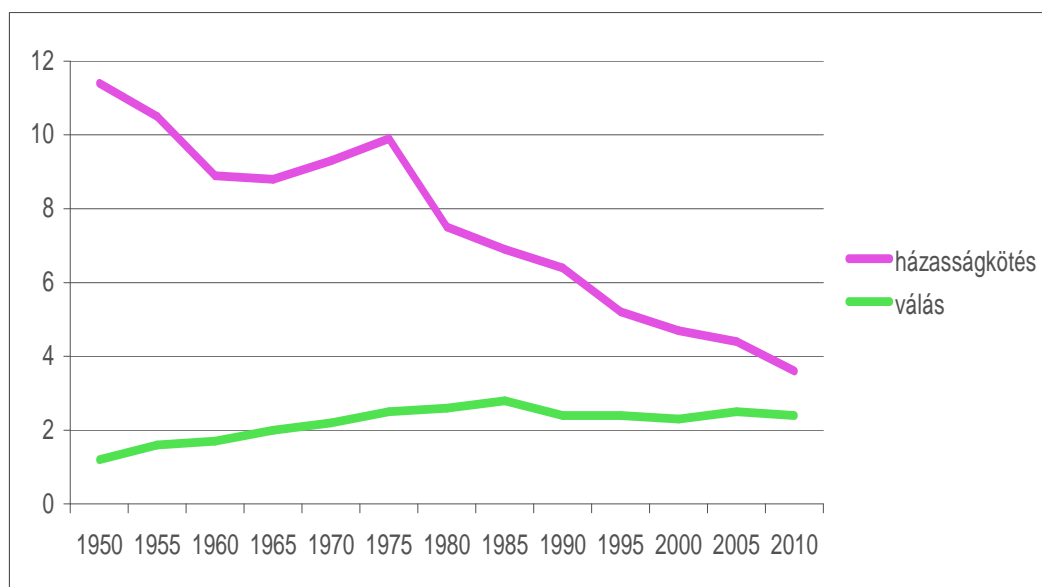
A népmozgalmi adatok szerint az 1950-es években évente 100 ezren kötöttek házasságot, a nyolcvanas években 80 ezer körüli volt ez a szám, a kilencvenes évek közepén 50 ezer alá csökkent, 2010-es évek elején 35 ezren álltak anyakönyvezető elé. Ígéretes számadatokat mutat a 2013-as év, amikor enyhe növekedés volt tapasztalható a megkötött

házasságok számában. A házasságra lépők átlagos életkora jelentősen megnövekedett 1990 óta, a nők esetében 22 évről 28 évre, a férfiaknál 25 éves korról 31 évre.

A válások számának nagy arányú emelkedésére utal, hogy még az ötvenes években 10-15 ezer házasság bomlott fel évente, a hetvenes évekre ez megduplázódott, az ezredfordulót követően 24 ezer környékén mozog. A válás többgenerációs problémát indukálhat, hiszen leginkább a gyermekeket viseli meg, a traumát felnőttkorukig hordozzák. Erre utal, hogy a válás valószínűségét növeli, ha a felek szülei is elváltak, de a szülei válását átélők között jóval nagyobb a házasság iránti bizalom is. (Földházi 2009)

A házasság mellett az alternatív együttélési formák – együttélés, távkapcsolat, látogató partnerkapcsolat (Pongráczné 2009) –, különösen a fiatal korosztályokban. Kutatási adatok szerint stabilitásuk kedvezőtlenebb a házasságoknál, és kevesebb gyermek születik ezekből az együttélési formákból. (Kamarás 2001) A tudatosan vállalt egyedüllet hazánkban kismértékű, a szingliséghez kapcsolt sztereotípiák azonban ellentmondanak a szingliség megélésével az egyedülállók között végzett vizsgálatok alapján. (Utasi 2004)

2. ábra Ezer lakosra jutó házasságkötések és válások száma 1950 és 2013 között

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A lakosság körében magas a stabil párkapcsolatra vágyók aránya, mégis fokozott mértékű az együttélési formák bomlékonysága; a házasság kedvező megítélése ellenére magas a válások aránya – hasonló ambivalencia feszül a gyermekvállalás területén. A kívánt gyermekszám igen magas (100 lakosra vetítve átlagosan 200 feletti a különböző

vizsgálatokban), bőségesen elég lenne ahhoz, hogy a nemzet reprodukciója megvalósuljon. A megszületett gyermekek száma ettől jelentősen elmarad, a teljes termékenységi mutató 1,3. A kívánt és a realizálódott gyermekszám közötti különbség az iskolai végzettség emelkedésével növekszik, tehát minél magasabban képzett valaki, annál kevésbé tudja megvalósítani a családalapításra vonatkozó terveit. Ez különösen igaz a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők esetében. (Kopp 2010a)

Sejthetjük, hogy a kívánt és a végül megszületett gyermekek száma között fennálló űrt olyan dilemmák töltik ki, amelyekkel a fiataloknak és a fiatal családoknak szükségszerű szembenézni, s amelyeket nagyjából a tanulás, a munka és a családi szerepek köré lehet csoportosítani (ld. Erről többek között Frey 2001, Blaskó 2005, Koncz 2006, Engler 2011). Korábban ezek az életesemények – oktatásban való részvétel, pályaválasztás és családalapítás, munkavégzés és családi feladatok ellátása – időben egymás után következtek be, és általánosan egyszer fordultak elő az emberek életében (egy szakma kitanulása, egy munkahelyen tevékenység, egy házasságban a férj/feleség, apai/anyai feladatok ellátása). A mai életpályák más rajzolatúak, az egyes életesemények eltolódnak, folyhatnak párhuzamosan, vagy ciklikussá válhatnak. (Zinnecker 1993, Wyn 2006, Jancsák 2013) A tanulmányi időszak meghatározó lehet a családalapítás késleltetésében. (Makay 2013) Kérdésünk, hogy a felsőoktatási tanulmányok többéves időszakában résztvevő fiatalok milyen jövőképpel rendelkeznek az egyes életesemények bekövetkeztének tekintetében.

Egyetemisták és főiskolások házassági tervei

A következőkben olyan, a közelmúltban végzett kutatások eredményeiről számolunk be, amelyek nem kizárólag a magánéleti és szakmai tervek összefüggésére irányultak, az adatokból mégis számos következtetést levonhatunk. A Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központjában rendszeresen végzünk nagymintás felvételeket, a továbbiakban idézett interjúrészletek és kérdőíves felmérésből származó adatok az itt végzett

regionális kutatások eredményeit prezentálják.² Országos adatfelvételek közül a Magyar Ifjúság adatbázisát használtuk fel a kutatási kérdések megválaszolására.³

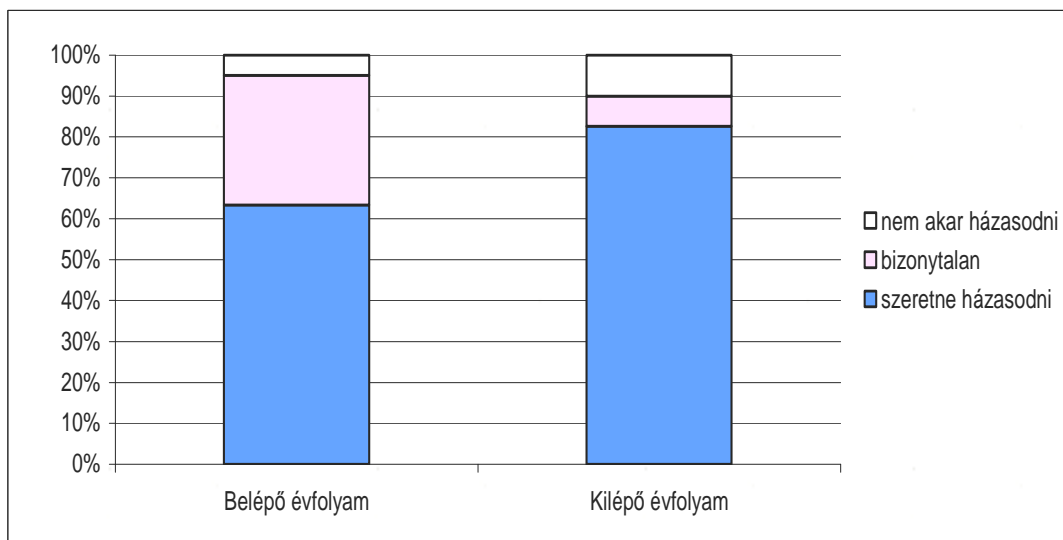
Az általános tapasztalatok szerint a fiatalok prioritásokat állítanak fel jövőjükkel kapcsolatban, ahol a szakmai tervek (álláskeresés, karrierépítés, önképzés) és a magánéleti tervek (párkapcsolat, gyerekvállalás) együttesen általában nem jelennek meg, hanem egymást követik. A családalapítás feltételei között az alábbiak jelennek meg a fiatalok válaszainak többségében: a megfelelő partner megtalálása, megfelelő munkahely, szülői szerepekre való felkészültség, saját lakás, jó családtámogatási rendszer (ld. például Szabó-Bauer 2008).

A párkapcsolatok közül házasság intézménye nem tűnik idejétmúlnak a fiatalok elképzelésében, a megkérdezett hallgatók nagy arányban készülnek a frigy megkötésére. Ezt támasztja alá a következő interjúrészlet is: *„Az ember nem képes egyedül leélni az életét, és az az időszak is elmúlik, mikor az ember már csak úgy cserélgeti a párkapcsolatait. És akkor szépen egyedül fog maradni mindenki, ami egy keserű élethez fog vezetni. Tehát én, alapvetően konzervatív típusú ember vagyok. Úgyhogy úgy gondolom, hogy a házasság intézménye egy jó dolog. És kell, hogy legyen házasság, mert kell, hogy legyen az ember mellett valaki, aki segít neki.”* (bölcészhallgató, férfi, 23 éves) Úgy tűnik, a felsőoktatásban eltöltött évek alatt ez a szándék nem gyengül, az elsőévesekhez képest a végzősök még inkább tervezik a házasságot. (3. ábra) A nemek között nem találunk lényeges különbséget a párkapcsolat megválasztásában, a házasság időzítése azonban eltérő: a nők időben korábban, lehetőség szerint a végzés idejéhez közel szeretnék megvalósítani, a férfiak inkább kötik munkatapasztalathoz és egzisztenciához. A 2012-ben végzett kutatásban (2728 fő) a párkapcsolattal rendelkező hallgatók (761 fő) fele nyilatkozott úgy, hogy mindenképp szeretne megházasodni jelenlegi partnerével, további 28% mondta azt, hogy a házasságban egyelőre bizonytalan, de közös terveik hosszútávúak.

3. ábra Hallgatók házasodási szándéka tanulmányi időszak szerint, CHERD regionális minta, százalék (2005)

² A Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ (Center for Higher Educational Research and Development Hungary, CHERD-H) kutatásokat végez Debrecenben és a régióban Prof. Dr. Pusztai Gabriella és Prof. Dr. Kozma Tamás vezetésével. A továbbiakban hivatkozott adatbázisok, amelyek alapján az elemzések készültek: Regionális Egyetem NKFP kutatás 2005 (N=1100); The Impact of Tertiary Education on Regional Development (TERD) OTKA kutatás 2007-2010 (N=1362); Higher Education for Social Cohesion Cooperative Research and Development in a Cross-border Area (HERD) 2012 (N=2728)

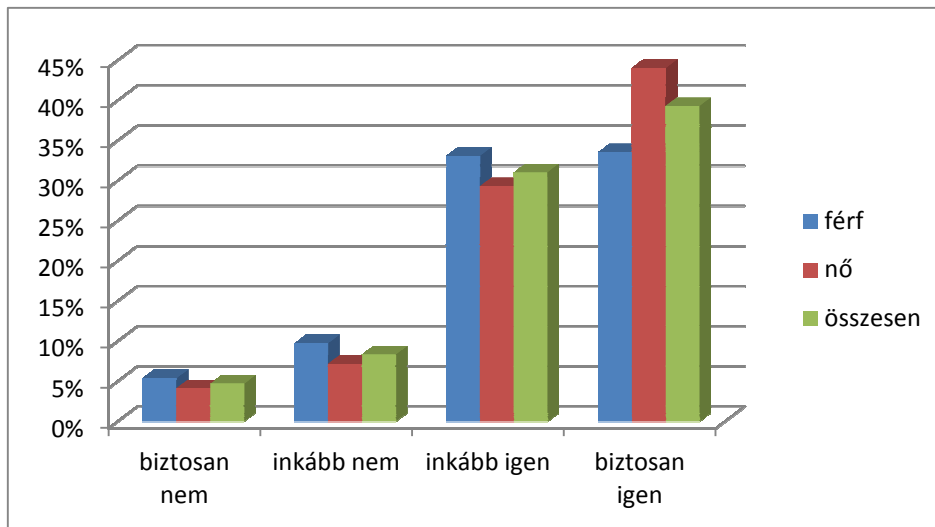
³ A Kutatópont által készített Magyar Ifjúság 2012 kutatás. (N=8000)

Regionális egyetem adatbázis alapján , 1100 fő

A regionális kutatási eredményekhez hasonló kép tárul elénk a Magyar ifjúság 2012 országos adatai elemzésekor. Az adatbázisból leválogattuk a megkérdezés időpontjában felsőfokú tanulmányokat folytató válaszadókat (1031 fő). A párkapcsolati tervekre vonatkozó kérdésre (szeretne-e megházasodni) a válaszadók 16%-a adott elutasító választ, a biztosan anyakönyvvezető elé járulók aránya 46%. (4. ábra) Figyelemre méltó, hogy a házasság feltételei között nem materiális tényezőket találunk a rangsor elején, hanem a megbízhatóság, a kölcsönös megbecsülés és a szerelem alkotja annak alapját a fiatalok véleménye szerint; a megfelelő lakást, a biztos munkahelyet, a jó anyagi körülményeket közepes fontosságúaknak vélték a fiatalok.

4. ábra A házassági szándék a hallgatók között nemek szerint, országos minta, százalék (2012)

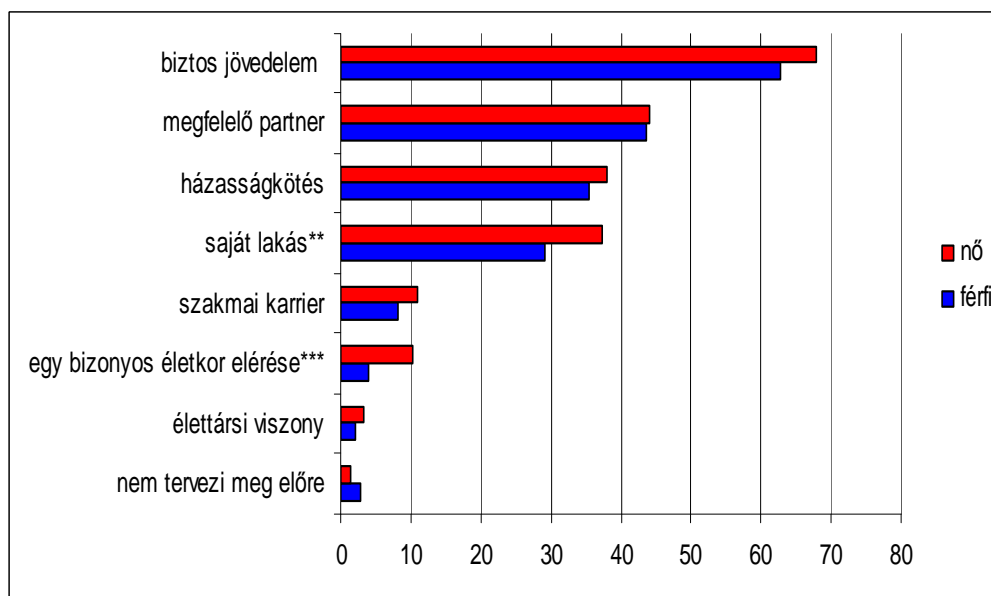
Magyar Ifjúság 2012, 1031 fő, sign=0,019

A nők szignifikánsan biztosabbak házassági szándékukban, ugyanakkor a házasság célja, értelme tekintetében egyformán gondolkodik a két nem: a gyermekek számára vélik a legfontosabbnak, erős köteléknek, az együttélés legjobb módjának találják. (Ez a három tényező végzett a rangsor elején.) Hátráltató tényezők között leggyakrabban a fiatal életkort, a pár megtalálásának kérdését és a tanulmányok befejezésének szándékát említik a hallgatók. A férfiak számára szignifikánsan meghatározóbb az életkor, az ő esetükben a fiatalságuk sokkal inkább visszatartó erő, mint a nőknél. Valószínűleg a női hallgatók számára a fészekrakás igénye összekapcsolódik a családalapítási és életkori meghatározottsággal, valamint a tradicionális nemi szerepekkel. Az interjúkból ugyanakkor kiderül, hogy ez utóbbihoz a férfiak általában nem ragaszkodnak: *„Semmilyen elvárásom, nincs abban a tekintetben, hogy meleg vacsorával várjon. Nem érdekel, hogy milyen vacsorával vár. Az érdekel, hogy otthon legyen, amikor hazamegyek. És szeretném, hogy – legalábbis hétköznapokon – ne süssön, főzzön, mosson, hanem azt a maradék időt, ami még hátravan a napból, azt töltsük el hasznosan, és menjünk el valahova... vagy csak otthon legyünk, de egymással legyünk és ne a főzéssel menjen el az idő. Majd eszünk valamit. De együtt legyünk, az a lényeg.”* (bölcészhallgató, férfi, 22 éves)

Gyermekvállalási tervek a felsőoktatásban tanulók körében

A magyar egyetemisták és főiskolások a gyermekvállalás tekintetében hasonlóan családközpontú gondolkodásúnak bizonyulnak. A regionális adatfelvételek szerint a hallgatók legalább 90-95% -a biztosan szeretne gyermeket vállalni, a debreceni kutatócsoport tíz éves vizsgálódásaiban ez az arány nem változott. A gyermekvállalás időzítése és feltételei a társadalmi nemek mentén különböznek, amiből sejthető a nemi szerepek és a munkakarrier összeegyeztetésére történő felkészülés. Az 5. ábra mutatja, hogy a fészekrakáshoz szükséges háttér megteremtése és a személyi feltételek meghatározó mértékben a karriertörekvés előtt járnak.

5. ábra A gyermekvállalás feltételei, CHERD regionális minta, százalék (2010)

TERD kutatás, 1361 fő, sign: ***0,000; **0,03

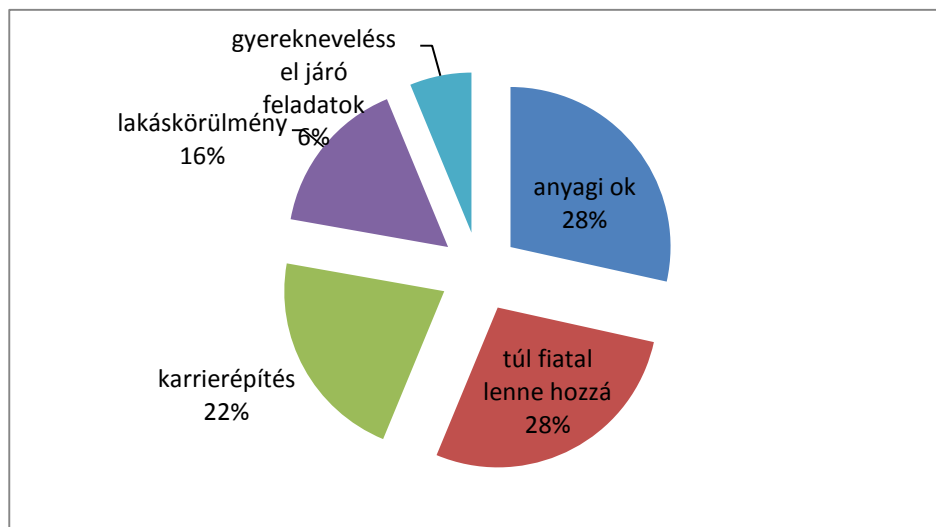
A gyermekvállalás és a karrier összeegyeztetése természetesen a lányokat foglalkoztatja leginkább: „Jelenleg úgy néz ki, végzés után azonnal el tudok helyezkedni.” {Gyakornokként dolgozik a tanulás mellett.} „Ezért két-háromig évig a karrierre akarok koncentrálni, de viszonylag hamar, 27-28 éves koromban szeretnék gyereket vállalni. (...) Korábban gondolkodtam doktori képzésen, de jelenleg úgy néz ki, inkább a gyerek lesz az első” (közgazdász hallgató, nő, 22 éves). A lányok 70 százaléka néhány év munka után szeretne családot alapítani, ami megfelelő idő a szakmai tapasztalatszerzésre és a gyermekgondozási ellátások igénylésének feltételeihez (az adatfelvételek idején a gyed igénylésének feltétele volt az előzetes munkaviszony). A karrierépítés ennél többet feltételez: a szakmaiságban elérni egy olyan célt, amit a későbbiekben család mellett nehezebb lenne. A

kvantitatív vizsgálatban a nők egytizede, a férfiak bő harmada helyezi időben a karrierépítést a gyermekvállalás elé. Kutatási adatok szerint a magasabban kvalifikált nők gyermekvállalás esetén kisebb valószínűséggel lépnek ki a munkaerőpiacról, kilépés esetén viszont törekednek az időben korábbi reintegrációra, amit a magasan iskolázott, magas státuszú férj jelenléte még inkább növel. (Bukodi-Róbert 1999)

A fontossági sorrendet tekintve az interjúkból a család prioritása rajzolódik ki: *„A család fontosabb, mert ha jó a családom, akkor ők mindvégig kitartanak mellettem. A karrier az meg egy olyan dolog, hogy lehet, hogy egyik nap szárnyal, de a másik nap meg bukott az egész”* (gépészmérnök hallgató, lány, 21 éves). A két hangsúlyos terület egyensúlyban tartásának igénye már a tervek szintjén is látható: *„Szeretnék a munkámban és a magánéletemben is egyformán helyt állni és boldogulni”* (joghallgató, lány, 20 éves). *„Ha lesz gyerekem, majd minimum kettőt szeretnék. De nem szeretném egy gyerek miatt feladni a hivatásom, se a tanulást. Ez nálam alapvető”* (orvostanhallgató, nő, 23 éves).

A regionális kutatások adatai szerint a hallgatók 2,1-2,4 gyermeket terveznek, ami messze meghaladja a jelenlegi statisztikai mutatószámot (1,3). A gyermekvállalás feltételei között említik a megfelelő pár megtalálását (*„Bízom abban, hogy megtalálom életem párját, aki mellett megtalálom a biztonságot, ahhoz, hogy gyermeket szülhessek”* – joghallgató, 22 éves, lány), a megfelelő munkahely megtalálását (*„egy- vagy két éves munkaviszony után, biztos szeretnék gyermeket vállalni, de minél hamarabb, ha ez lehetséges”* – vegyész hallgató, 21 éves, fiú). A Magyar Ifjúság felmérésben résztvevő, felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatók 5%-a gondolja, hogy egyáltalán nem lesz gyermeke (46 fő). A tervezők többsége két gyermeket szeretne, a kívánt gyerekszám 1,9. A tervezett gyerekszám tekintetében komoly eltérés adódik a regionális (2,1 és 2,4) és az országos (1,9) mintákban. Ennek magyarázatául szolgálhat a vidéki intézményekben tanuló hallgatók konzervatívabb, vallásosabb beállítódása. A vizsgált régió kapcsán Pusztai (2012) kimutatja az országos adatokhoz képest erős vallási kötődést és felekezeti identitást a régió hallgatói között, amely pozitív hatást gyakorol többek között a tanulmányi eredményességre és a hallgatói integrációra.

6. ábra A fiatal korban elhalasztott gyerekvállalás okai, országos minta, százalék (2012)

Magyar Ifjúság 2012, 1031 fő

Három éven belül a válaszadók döntő többsége nem tervez családot alapítani, a 6. ábrán látható okok miatt. Az optimális életkor feletti töprengés regionális kvalitatív vizsgálatainkban rendszeresen visszatérő elem, ez mutatkozik meg a következő beszélgetésrészletben: *„Még a gimiben úgy képzeltem el, hogy az milyen jó, hogyha egy gyereknek még mindig fiatal az anyukája, 30 év körüli. Aztán később rájöttem, hogy ehhez hamar kellene szülni, ami most már nem megvalósítható ... de igen, végzés után minél hamarabb, hogy ne 30 legyek. Na jó, a 30 az még belefér, de 35 után tuti nem, az már túl idős.”* (bölcészhallgató, nő, 24 éves) A férfiak szintén számolnak jövődöbelijük korával: *„Házasság után egy-két éven belül szeretnék gyereket, de függ attól is, hogy mennyi idős a párom... nem szeretném, ha 28 éves koránál hamarabb gyereket vállalna.”* (Informatikus hallgató, férfi, 25 éves)

Érdekes, hogy az interjúkban legtöbb fiatal a 30. életét jelöli meg vízválasztóként, e fölé már idősnek érzik magukat a gyerekvállaláshoz, ugyanakkor Magyarországon az első gyermek megszületésének időszaka a 28-29 év körül mozog. (Az országos adatfelvételben a legtöbben, nemtől függetlenül, a 29-30 éves kort látják reálisnak az első gyermek megszületéséhez.) A férfiak esetében a biológiai életkornak ugyan nincs meghatározó szerepe, viszont a felelősségtudattal összefüggésbe hozzák a gyermekvállalást: *„Van egy mondás: ha el tudsz látni egy növényt, akkor vehetsz magadnak egy kutyát. Ha az is életben marad, akkor pedig nevelhetsz gyereket.”* (bölcészhallgató, férfi, 21 éves).

A fiatal értelmiségiek terveinek realizálása

A bemutatott eredmények alapján láthattuk, hogy az oktatásban eltöltött évek az életkori elmozdulásokat tekintve valóban kitolják a családalapítás időszakát, ugyanakkor ezekben az években a fiatalok általánosságban megfontoltan viszonyulnak a tanulással, munkavállalással és családdal kapcsolatos tervekhez. Jól kitapintható a megkérdezett fiatalok jövővel kapcsolatos tudatossága, ahogyan terveikben igyekeznek összehangolni a professzionalizálódást a magánéleti eseményekkel. A tanulás során szerzett tapasztalatok, ismeretek és kompetenciák mindezt elősegíthetik, felelősségteljes munkavégzésre és életvezetésre szocializálva a fiatalokat. Kívánatos lenne az oktatás minden szintjén foglalkozni a családi életre neveléssel, amely megfelelő segítséget nyújt a párkapcsolati, családalapítási kérdések és válaszok megfogalmazásában. (Komlósi 1995)

Figyelemre méltó az a tény, hogy a fiatalok közül meghatározó azok aránya (2012-es regionális vizsgálatban a megkérdezettek közel fele, országos adatok esetében közel 60%), akiknek tartós párkapcsolatuk van, közülük a legtöbben közös jövőt terveznek. A Népesedési kerekasztal Pálinkás József és Kopp Mária vezetésével javaslatokat fogalmazott meg olyan családbarát intézkedésekre, amelyek elősegítik a felsőoktatásban tanulók családalapítási szándékait: többek között „fecskeházak” építését a campusokon, bölcsődei és óvodai elhelyezést, rugalmas tanulmányi rendszert, speciális ösztöndíjak bevezetését, a tanulmányi évek beszámítását. (Kopp 2010b) Ezek az intézkedések lehetőséget biztosítanak azoknak a fiataloknak, akik minél korábban meg kívánják kezdeni a családalapítást.

A fiatal korosztályokban megjelenő magas kívánt gyermekszám realizálódhat megfelelő feltételek megteremtésével. Ezek a lépések, intézkedések több területen kívánatosak, nem szűkíthetők csak a – szintén döntő fontossággal bíró – családpolitikai keretek közé. Az oktatásban ma már hangsúlyozottabban megjelenik a családi életre nevelés, amelynek során a különböző korosztályoknak megfelelő szinten tanítanak többek között kommunikációt, önismeretet, problémakezelést, gazdasági ismeretet a család működése szempontjából. (Hortobágyiné-Komlósi 2011) Ezt a gyakorlatorientált képzést érdemes a közoktatásban erősíteni, illetve a felsőoktatásban is megjeleníteni. Így az oktatásban eltöltött időszak közvetlenül előkészítheti ezeket az életseményeket.

Kutatásaink fontos üzenete, hogy a család iránti pozitív társadalmi beállítódást a fiatal egyetemista és főiskolás korosztály is hordozza, akik esetében a magánéletre és szakmai életútra vonatkozó tervek döntően nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. A család *vagy*

karrier dilemmája tehát feloldódhat a család és karrier metszetében, és elősegítheti a családi és a szakmai karrierút együttes elindulását.

Irodalom

Blaskó Zsuzsa 2005. Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai. *Demográfia*, 2-3: 159-186.

Bukodi Erzsébet-Róbert Péter 1999. A nők munkkerő-piaci részvétele és a gyermekvállalás. *Statisztikai Szemle* 77. 4. 201-224.

Engler Ágnes 2011. Kisgyermekes nők a felsőoktatásban. Budapest, Gondolat.

Földházi Erzsébet 2009. Válás. In: Monostori Judit-Őri Péter-S.Molnár Edit-Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. 19-29.

Frey Mária 2001. *A nők keresőtevékenysége és a gyermekvállalás összefüggései*. In: Cseh-Szombathy László-Tóth Pál Péter (szerk.) *Népesedés és népességpolitika*. Budapest, Századvég Kiadó. 139-172.

Hortobágyiné Nagy Ágnes – Komlói Piroska 2011. Hogyan lehet hatékonyan segíteni a NAT-ban kiemelt fejlesztési területként szereplő „Családi életre nevelés és a társas kapcsolati kultúra fejlesztése” témakör oktatását. *Új Pedagógiai Szemle*, 15. 1-5: 86-92.

Jancsák Csaba 2013. Ifjúsági korosztályok korszakváltásban. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

Kamarás Ferenc 2001. Családalapítás és gyermekvállalás az 1990-es években és az ezredfordulón. *Demográfia*, 1-2: 44-73.

Komlói Sándor 1995. (szerk.): *Családi életre nevelés*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Koncz Katalin 2006. Női karrieresélyek, karriertípusok s karrierjellemzők. *Munkaügyi Szemle*, 9: 28-35.

Kopp Mária 2010a. A gender kutatások népegészségügyi és demográfiai jelentősége. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 4. 243-254.

Kopp Mária 2010b. A Népesedési Kerekasztal „Családbarát felsőoktatás”-sal kapcsolatos javaslatának megvitatása Dr. Pálinkás József MTA elnök úrral. 2010. december 08. MTA. (Jegyzőkönyv)

Makay Zsuzsanna 2013. Párkapcsolati magatartás és családalapítás a fiatalok körében. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar ifjúság 2012*. Budapest, Kutatópont.

Nagy Gyula 2000. *A nők munkaerő-piaci helyzete Magyarországon*. Budapest, Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ.

Pongrácz Tiborné 2009. A párkapcsolatok jellegzetességei. In: Monostori Judit-Öri Péter-S.Molnár Edit-Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. 9-19.

Pongrácz Tiborné-Spéder Zsolt (szerk.) 2002. *Népesség – értékek – vélemények*. Budapest, KSH, Népeségtudományi Kutató Intézet.

Pongrácz Tiborné-S.Molnár Edit 2000. *Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.

Pusztai Gabriella 2012. Hallgatói vallásosság és felsőoktatási beágyazottság. In: Földvári Mónika, Nagy Gábor Dániel (szerk.): *Vallás a keresztény társadalom után: Tanulmányok Tomka Miklós emlékére*. Szeged, Belvedere Meridionale. 229-253

Spéder Zsolt 2004. *Gyermekvállalás és a párkapcsolatok átalakulása*. In: Kolosi-Tóth-Vukovich (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI. 137-151.

Szabó Andrea-Bauer Béla (szerk.): Ifjúság 2008. Gyorsjelentés. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, 2009.

Utasi Ágnes 2004: *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete

Wyn, Johanna-Dwyer, Peter 2006. *Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmenetinek kutatásában*. In: Gábor Kálmán-Jancsák Csaba (szerk.): Ifjúságszociológia. Szeged, 2006. 249-269.

Zinnecker, John 1993. *A fiatalok a társadalmi osztályok terében*. In: Gábor Kálmán (szerk.): Civilizációs korszakváltás és ifjúság. Szeged, Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága. 5-29.